

Mezi mediální a literární výchovou (několik poznámek k začleňování mediální výchovy do procesu přípravy budoucích pedagogů)

Radomil Novák, Milena Rosová¹

Proto budiž učitelům zlatým pravidlem, aby všechno bylo předváděno smyslně, kolika možno. Totiž viditelné zraku, slyšitelné sluchu, vonné čichu, chutnatelné chuti a hmatatelné hmatu.

J. A. Komenský, 1630

Naším příspěvkem chceme dokumentovat integraci některých výstupů výzkumného úsilí katedry českého jazyka a literatury s didaktikou do celofakultního výzkumného a rozvojového projektu Nové možnosti vzdělávání učitelů pro učící se společnost 21. století. Jednou z oblastí, kterou se zabýváme v rámci didaktického vzdělávání učitelů (pro 1. i 2. stupeň škol), je tvůrčí využívání mediálních prostředků s cílem posílit atraktivnost a dynamiku výukového procesu.

Auditivní média (médiem chápeme sdělovací prostředek, pro který bývá příznačný určitý smyslový kanál a určitá komunikační situace, kterou navozuje), mezi nimiž plní svou dominantní úlohu rozhlas, jsou schopna velmi intenzivně kultivovat estetické vnímání, absence vizuální percepce otevírá velký prostor představitosti a ve své komunikativnosti často předčí tištěný text. Rozhlas představuje ideální cestu k seznamování dětského posluchače s literaturou, hudbou a dalšími estetickými kvalitami. Jistě se nabízí otázka komerčního ataku na vznik a skladbu konkrétních pořadů, tato otázka však není pro naše účely podstatná. Je pouze jedním faktorem vyzývajícím v procesu analýz různých pořadů ke kritickému zamyšlení a zhodnocení. Stejný problém existuje i u audiovizuálních prostředků (film — samostatná druhová kategorie, i když se šíří na různých nosičích; televize a video; PC a internet), která v současnosti prodělávají velmi dynamický technický růst. Z hlediska komunikace lze mediální prostředky typologizovat na aktivní — jsou tvořena v časové jednotě s divákem či posluchačem (např. televize, rozhlas) — a pasivní (např. video, CD). Obojí mohou vstupovat do různých forem interaktivity, tzn. že recipient může jistým způsobem zasahovat či ovlivňovat průběh informačního toku. Vrchol v této oblasti představuje v současnosti internet. Je zřejmé, že užívání různých typů takových prostředků by mělo být v rámci výukového procesu vyvážené. Měli bychom si uvědomit, že kvalitativní nárůst mediálních nosičů v sobě zahrnuje pozitivní i negativní potenciál. Využití pozitivních atributů závisí na mnoha faktorech včetně dostatečné vzdělanosti a informovanosti budoucích učitelů.

Z dané problematiky zahrnující celé spektrum mediálních nosičů (zde je chápeme v užším slova smyslu jako technické prostředky — rozhlas, film, televize, výpočetní technika) zaměřujeme naši pozornost k některým z těch, které šíří estetické, etické a informační hodnoty v přímém dotyku s literaturou. V ověřovací fázi studijního programu pro učitelství 1. a 2. stupně jsou dvě disciplíny absorbující do své náplně literární tematiku (dále diferencovanou podle specifík literatury a s ohledem na věk recipientů) zprostředkovanou skrze médium rozhlasu, televize, filmu a videa.

Obě disciplíny — *Adaptace literárního díla* i *Literatura pro děti v médiích* — reagují na aktuální potřebu studentů učitelství a současně školské praxe zabývat se hodnocením, komparací a kritikou adaptovaných literárních děl. Adaptací rozumíme proces vzniku uměleckého díla, které vzniklo za soustavné inspirace jiným uměleckým dílem a které i po svém dokončení uchovává s tímto dílem zjevné strukturální souvislosti (termín je možno užívat jednak pro proces úpravy

literárního díla na dílo filmové, jednak pro výsledek tohoto procesu, tj. filmové dílo). V současném kritickém stavu úrovně čtenářství dětí na různých stupních škol se adaptace (filmové, divadelní, rozhlasové) jeví jako velice funkční, masově oblíbený a atraktivní prostředek zpřístupnění hodnot české i světové literatury. Při velkém nárůstu různě kvalitních adaptací vyvstává potřeba seznámit studenty s různými adaptacemi (způsoby adaptací) stejné nebo různé literární předlohy, objasnit problematiku adaptačního procesu, specifika literární a filmové řeči, a zpětně vytvořit předpoklady pro objektivní zhodnocení estetických kvalit adaptace. Současným záměrem projektu je vybudovat učebnu s audiovizuálními vybavením pro tyto nové disciplíny jako možný prototyp specializované učebny na základní škole.

Je třeba si uvědomit, že adaptace literárních děl představují téměř polovinu veškeré filmové produkce a tento trend neustále stoupá. Navíc v poslední době vycházejí knihy, které jsou přepravěním scénářů známých filmových bestsellerů nebo televizních seriálů (což se dá považovat za zpětné ovlivňování literatury filmem). Mezi důvody zájmu o adaptace zejména patří:

1. popularizace předlohy

- zejména u předloh, které jsou průměrnému divákovi vzdálené;
- atraktivnější předávání estetických informací;
- přizpůsobení vkusu diváka (špatná adaptace předloze neublíží, může motivovat k přečtení předlohy — otázka výběru předlohy);
- hrozí nebezpečí zjednodušování a ochuzování předlohy;

2. „umocnění“ umělecké kvality předlohy

- syntetičnost filmového výrazu;
- existence latentních uměleckých kvalit předlohy, které mohou plně vyniknout teprve ve vizuálně akustickém filmovém zpracování;
- snaha o uplatnění tvůrčí individuality upravovatele;

3. aktuální polemika autora filmu s autorem předlohy

- aktualizace a podtržení aktuální platnosti myšlenek předlohy;
- jejich umocnění a aplikace na současnost;
- zpracování tzv. „věčných témat“; adaptace často zabíhá až do parafrází, které se od předlohy podstatně odlišují (viz *Romeo a Julie*);

4. nedostatek původních námětů

- předstih literatury před filmem znamená mj. i obrovské tematické bohatství, nesrovnatelně větší „tematickou zkušenost“;

5. komerční důvody

- popularizace bestselleru (mnohdy se nevyznačující výraznými uměleckými kvalitami), finanční úspěch.

Podstata problému filmové adaptace literární předlohy nespočívá jenom na filmovém výrazu samotném, jde také o obecný problém převoditelnosti odlišných uměleckých druhů, konkrétní převoditelnosti literárního obrazu realizovaného jazykovými prostředky na obraz vizuálně-akustický (s řadou dalších specifických datých syntetičnosti filmového obrazu). Budoucí učitelé jsou seznamováni nejen s teoretickými východisky, ale také s dalšími problémy vyplývajícími z uvedené problematiky, např. uměleckou samostatností adaptace, závislosti adaptace na předloze, adaptačním procesem, výrazovými prostředky filmu (specifiky filmového a literárního vyjadřování), problémy řeči ve filmu atd. Důraz je kladen na obecné interpretační problémy, schopnost zaujmout vlastní interpretační stanovisko, schopnost zhodnotit věrnost adaptace, míru samostatnosti vůči předloze, výsledek adaptátorova postoje v průsečíku jeho subjektivního postoje k předloze a objektivních organizačních principů adaptačních prostředků. Je třeba vzít do úvahy, že každé dílo působí v jistém historicko-spoločenském kontextu jinak, určité pravdy

¹radomil.novak@osu.cz) katedra ČJ s didaktikou PdF OU, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava 1, (milena.rosova@osu.cz) katedra ČJ s didaktikou PdF OU, Dvořákova 7, 701 03 Ostrava 1

preferuje, jiné potlačuje. Něco jiného je dílo porozumět, něco jiného je dílo pochopit. Nestačí si uvědomit koncepci každé literární postavy, je nutné vidět tyto postavy ve vzájemných souvislostech a vztazích a v každém okamžiku těchto vztahů. Pochopit princip jejich jednání a tedy i předpokládat reakce v situacích, které předloha neuvádí. To má velký význam pro substituci — pochopení díla jako celku (kompozice i obsah). Dílo je třeba postihnout i v detailním rozboru stylistickým. Dále je vzít v úvahu zřetel ekonomický, očekávání diváků, adresování adaptace, předpokládaný dosah díla. U studentů, budoucích pedagogů, je pomocí těchto disciplín systematicky rozvíjena schopnost didaktického využívání mediálních prostředků ve výuce literární výchově, v rámci práce s adaptacemi literárních děl klademe důraz na metody analytické, interpretační a komparační, posluchači jsou vedeni k rozvoji kritického myšlení a tedy i schopnosti diferencování kulturních hodnot.

Dané výukové předměty, propojující poznatky filmologie a literární vědy, svým zaměřením k dětskému recipientovi úzce souvisí s didaktickou problematikou (didaktickou aplikaci zmíněné oblasti lze nalézt také v oborových didaktikách pro 1. i 2. stupeň ZŠ). Konstituování těchto moderních disciplín a celé naše badatelské úsilí se opírá jak o průzkum prekonceptů studentů (viz poznámka 1.) o mediální výchově a jejich metodách v pedagogické praxi, tak také o bohatý výzkum prováděný studenty v rámci jejich diplomových prací. Tento výzkum postihuje problematiku mediálních pořadů pro děti, jejich recepci a hodnocení (viz. poznámka 2.), zvláště vliv televizních pořadů na děti školního věku, kritickou reflexi pořadů pro děti, mapování sociálního zázemí doma i ve škole s ohledem na dostupnost a možnosti využití mediálních prostředků. Vědomí si úzkého vztahu předškolní a školní výchovy směřujeme náš zájem také k zjištění úrovně literární a mediální výchovy v mateřských školách a jejich návaznosti na literární vyučování na 1. stupni ZŠ.

Propojením výzkumných úkolů s rozšířením studijního programu o disciplíny řešící vztah mediální a literární výchovy reagujeme na obecný příklon společnosti k mediální a multimediální komunikaci i z literárněvýchovného hlediska stále aktuálnější problém specifik umělecké komunikace na úrovni autor — literární dílo — recipient a jejího vyrovnávání se s pronikajícím vlivem médií a multimédií tak, jak jej předjímá Peter Stoličný či Květuše Lepilová (viz poznámka 3.). Výhledově vidíme jako účelné nadstandardní rozšíření nabídky těchto povinně volitelných a výběrových disciplín také pro ostatní obory (včetně nehumanitního zaměření) a pořádání kurzů pro učitele z praxe či ostatní zájemce.

Technická média. Ano, všichni je známe, jsou neodmyslitelnou součástí našeho věku. Jejich existence nás už dnes nenutí přemýšlet, zda je využívat, ale jak je využívat, aby splnily svou úlohu nejen při výchově muzikanta, diváka, ale i člověka.

J. Herden, 1979

Poznámky:

1. Průzkum v současné době probíhá u studentů interního i externího studia učitelství pro 1. stupeň základních škol, je zaměřen na oblast prekonceptů studentů o možnostech a významu mediální výchovy na 1. stupni ZŠ i jejím propojením s předmětem čtení a literární výchova.
2. V letech 1999/2000 proběhl výzkum mezi 420 respondenty, žáky 2.–5. ročníků základních škol našeho regionu zaměřený k problematice recepcce a hodnocení mediálních pořadů pro děti, který se vázal nejen k výukovému procesu, ale zároveň ke vlivu médií na trávení volného času dětí. Tento výzkum ukázal zejména nedostatky ve výchově rozhlasového posluchače (pouze 1 respondent jako svou oblíbenou stanici zvolil Český rozhlas, ostatní respondenti upřednostňují komerční rozhlasové stanice, z programové nabídky jsou nejatraktivnější pořady směřující k interaktivní komunikaci s posluchačem, či populárněhudební; více než 30 % respondentů používá rozhlas jako pouhou zvukovou kulisu) a tristní

nepřipravenost pedagogů, vyučujících na 1. stupni základních škol, k využívání multimédií ve výuce, která však souvisí také s nedostatečným vybavením multimediálními prostředky a praktickou nedostupností počítačových učeben pro výuku na 1. stupni ZŠ, s níž se často setkáváme.

3. Stoličný, P.: Mediální kultura. 1. Vyd. Brno: Item, 1997. ISBN 80-7204-048-0.
Lepilová, K.: Obraz, slovo a řeč „multimediálního čtenáře“. In: Slovo a obraz v komunikaci s dětmi. Ostrava: PdF OU, 2000. ISBN 80-7042-168-1. s. 71–77.